

Ryszard Tokarski
Światy za słowami. Wykłady z semantyki leksykalnej
Lublin 2013, ss. 372

Światy za słowami to długo oczekiwana przez środowisko polskich semantyków i leksykologów pozycja, w której wiedza o znaczeniu wyrazów została podana w sposób usystematyzowany i całościowy. Podstawowym celem, który przyświecał Autorowi podczas prac nad monografią, było ukazanie związków między językiem i ludzkim myśleniem o świecie, a także zaprezentowanie, w jaki sposób owe związki przejawiają się w tekstach. W książce zostały zawarte najważniejsze problemy semantyki leksykalnej ujmowanej „nie tylko jako sposób rozumienia słów. Jest to również – przynajmniej w szcątkowych formach – opis człowieka jako interpretatora świata, opis rozmaitych, nierzadko bardzo rozbieżnych sposobów kategoryzowania i wartościowania” – zaznacza Ryszard Tokarski (s. 13). Zebranie w jednym miejscu rozproszonych i często trudnych do zdobycia opracowań z tego zakresu czyni z recenzowanej rozprawy cenne kompendium wiedzy semantycznej, „przewodnik – jak to ujmuje K. Termińska-Korzon w recenzji wydawniczej – po najistotniejszych teoriach i wzorcowych przykładach analiz i interpretacji przez te teorie determinowanych”, bez którego trudno będzie się obyć na zajęciach z leksykologii, semantyki i pragmatyki językoznawczej. Chętnie po niniejsze opracowanie sięgną również ci, którzy rozpoczynają swoją przygodę z semantyką kulturową, tym bardziej że przedstawione w nim koncepcje lingwistyczne nie ograniczają się do teoretycznych założeń, lecz są przełożone na konkretne interpretacje systemu języka lub tekstu.

Monografia składa się z dziesięciu rozdziałów. Pierwszy zawiera założenia wstępne semantyki leksykalnej jako działu lingwistyki. Autor wyróżnia tu trzy aspekty interpretacji języka (gramatyczno-struktu-

ralny, semantyczno-kulturowy i pragmatyczny), opisuje relację między nimi, stwierdzając, że: „gramatyczna forma wypowiedzi czy ewentualne semantyczne operacje w tekście nie są działaniami przypadkowymi, lecz podporządkowują się celowi nadrzędnemu, mianowicie przekazaniu bądź odczytywaniu intencji wypowiedzi” (s. 25). W tej partii książki zostały przedstawione również trzy perspektywy badawcze semantyki leksykalnej, które wyznaczają następujące problemy: rozumienie znaczenia jako mikroświata ukrytego za wyrażeniami językowymi, rola tekstów, a zwłaszcza tekstów kreatywnych, w procesie definiowania znaczeń, opis człowieka jako interpretatora świata. Rozważania tej części monografii prowadzą do konstatacji, że łączne traktowanie wymienionych aspektów semantyki leksykalnej może tworzyć pojęcie językowego obrazu świata.

Rozdział drugi poświęcony jest językowym interpretacjom świata. Autor przypomina tu podstawowe teorie znaczenia: areferencjalne, funkcjonalistyczne, referencjalne (psychologiczne, asocjacionistyczne, denotacyjno-konotacyjne), by bliżej przyjrzeć się tym ostatnim. Omawia model znaczenia zwany trójkątem semiotycznym Ogdena-Richardsa, który pojawia się we wszystkich teoriach referencjalnych, a następnie rozważa założenia i konsekwencje trzech koncepcji języka, w których eksponowana jest rola człowieka jako użytkownika języka i „sposoby przetwarzania przez niego swojej wiedzy i doświadczeń w świecie pozajęzykowym na (...) wiedzę semantyczną” (s. 52), czyli koncepcje odzwierciedlania, kreowania i interpretowania świata poprzez język.

Pojęcie interpretacji świata utrwalone w języku zakłada wielość możliwych oglądów rzeczywistości, a w konsekwencji wielość potencjalnych rezultatów takich działań. Prowadzi to do występowania różnic w sposobach językowego postrzegania świata, czyli relatywizmu językowego, który jest przedmiotem opisu rozdziału trzeciego. W tym segmencie książki Autor omawia relatywizm międzyjęzykowy, czyli odmienności w zakresie kategoryzowania i wartościowania rzeczywistości w różnych językach, oraz relatywizm wewnątrzjęzykowy, którego podstawowym założeniem jest teza, że: „w obrębie tego samego języka etnicznego i w semantycznych obrazach słów na ten język się składających mogą współistnieć, dopełniać się lub sobie przeczyć odmienne typy racjonalności, odmienne sposoby myślenia o świecie i jego porządkowania” (s. 79). Szczegółowemu oglądowi poddaje tu Ryszard Tokarski relatywizm kategoryzacyjny w systemie języka i relatywizm kreowany w tekstach.

Kategoryzacja językowa i tekstowa to zagadnienia, które Autor przybliży w rozdziale czwartym. W tej części dokładniej została omówiona istota kategoryzacji językowej, a także kategoryzacja jako odbicie ludzkiego myślenia o świecie i kategoryzacja niestandardowe, np. metafora.

W rozdziale piątym Ryszard Tokarski skupia uwagę na problematyce wartości i wartościowania w kontekście znaczenia słowa. Rozważa zjawisko aksjologii lingwistycznej, omawia kluczowe dla tej dyscypliny naukowej pojęcia i ich leksykalne wykładniki *wartość* (*wartościowanie*) oraz parę podstawowych określeń wartościujących *dobry – zły*, a także elementarne słownictwo wartościujące, podaje typologię i hierarchię wartości, wyjaśnia rolę konotacji semantycznych w wyrażaniu wartości oraz przedstawia tematyczne kręgi słownictwa aksjologicznego.

Wybrane metody badań semantycznej struktury słowa stały się przedmiotem naukowych dociekań rozdziału szóstego. Omówienie tej problematyki rozpoczyna Autor od przedstawienia kompozycyjalnych koncepcji znaczenia, które łączą założenie, że: „znaczenia jednostek leksykalnych nie są niepodzielnymi całościami, lecz połączeniem dystyngtywnych atomów znaczeniowych, których właściwy dobór i układ tworzy semantyczny obraz słowa” (s. 187). Wśród szczegółowych zagadnień znalazły się tu semantyka strukturalna Katza i Fodora, semowa analiza szkoły francuskiej i teoria języka myśli. Więcej miejsca poświęca Ryszard Tokarski semantyce rozumienia i ram interpretacyjnych Charlesa Fillmore’a, osadzonej w nurcie wczesnych badań kognitywnych nad semantyką języka. W tej części rozdziału naukowej refleksji został poddany problem encyklopedyzmu semantyki, a także schematyzacja wiedzy i prototypy oraz perspektywizacja jako kryterium wyboru jednostki ze scenariusza.

W kolejnym rozdziale (siódmym) zostało podjęte zagadnienie konotacji semantycznej. Autor wychodzi od strukturalistycznego ujęcia konotacji, według Jurija D. Apresjan oraz Lidii Jordanskij i Igora Mielczuka, by szerzej omówić konotację w kontekście kognitywnego rozumienia znaczenia i przejść do modelu opartego na otwartej, prototypowej strukturze. Model taki buduje jądro, czyli znaczenie leksykalne lub de-sygnacja, wokół którego rozciągają się dwie strefy cech fakultatywnych, bliżej centrum usytuowane są konotacje systemowe, dalej – konotacje tekstowe. Przedmiot opisu rozdziału siódmego stanowi również reguła wewnętrznej motywacji cech konotacyjnych, polegająca na logicznym uporządkowaniu tych składników treści słowa, które są sugerowane przez system języka lub w wypadku konotacji słabiej utrwalonych w języku

– przez poświadczenia tekstowe. Omówiono tu także rolę introspekcji w opisach znaczenia, a także profilowanie kulturowe i profilowanie tekstotwórcze.

Rozdział ósmy przypomina problematykę pól językowych, których założenia teoretyczne są dobrze znane i w praktyce analitycznej szeroko wykorzystywane, acz ich „zastosowanie w wielu pracach lingwistycznych jest dość powierzchowne, bez wyciągania wszystkich konsekwencji i potencjalnych możliwości tkwiących w samej teorii” (s. 249). Ryszard Tokarski zwraca uwagę na istotną rolę teorii pól językowych w rozwoju semantyki zarówno w okresie panowania strukturalizmu, jak i w czasie stopniowego regresu metodologii strukturalistycznych i pojawiania się nowszych koncepcji opisu języka. Lubelski badacz jest przekonany, że teorie pól „stwarzają wiele ciekawych perspektyw analitycznych, zwłaszcza wówczas, gdy sięgnie się do ich wyjściowych założeń, skonfrontuje z nowszymi koncepcjami i włączy proponowane w nich ustalenia do polowych założeń badawczych” (s. 250). Dodaje również, że choć na początku wykorzystywano je w procedurach analitycznych systemu języka, mogą one być bardzo przydatne w badaniach nad semantyką tekstu, w tym również tekstu artystycznego.

Punktem wyjścia rozważań nad zagadnieniem pól językowych są początki teorii, związane z językoznawstwem niemieckim i szwajcarskim oraz nazwiskami Ferdynanda de Saussure’a, którego wykłady wydali Charles Bally i Albert Sechehaye, a przede wszystkim Josta Trier i Leo Weisgerber. W pierwszym rzędzie Ryszard Tokarski omawia pola wyrazowe z perspektywy strukturalistycznej, koncentrując się na związkach syntagmatycznych i paradygmatycznych oraz klasyfikacji pól wyrazowych, następnie przechodzi do problemu granic pól semantycznych, semantycznej relacji w polu i pola semantycznego widzianego z perspektywy neohumboltyzmu. Ostatnią kwestią podjętą w tym rozdziale jest próba ustalenia, czy pola językowe stanowią przedmiot badań języka, czy ludzkiego pojmowania świata.

O roli pola językowego w badaniu tekstu traktuje rozdział dziewiąty, w którym Autor skupia uwagę na tekstowej względności pól, polach asocjacyjnych i teorii słów-kluczy, a także polach w tekście artystycznym. Na konkretnych przykładach zostały tu pokazane wybrane relacje polowe w tekstach.

Ostatni rozdział, którego tytuł brzmi: *Wszystkie drogi prowadzą do Rzymu: znaczenie – definicja otwarta – językowy obraz świata*, zawiera konkluzje

wynikające z dociekań zawartych we wcześniejszych rozdziałach monografii, a dotyczy dwóch generalnych problemów. Pierwszy związany jest z modelem definicyjnym słowa. Autor niejako weryfikuje dotychczasowe ustalenia na temat definicji otwartej, wskazując jej niewystarczalność, i podejmuje próbę rozwinięcia otwartego modelu definicyjnego słowa, a mianowicie proponuje taki wzorzec, który „uwzględnia wielość możliwych typów racjonalności, ale też nie zamyka wszystkich możliwych interpretacji słowa w ostro zakreślonych granicach, poza którymi nie istnieją konotacje o mniejszym stopniu językowego utrwalenia” (s. 313). Druga kwestia łączy się z problematyką językowego obrazu świata, a ściślej rzecz ujmując, jest krytycznym spojrzeniem na to zagadnienie. Ryszard Tokarski po krótkim wprowadzeniu, traktującym o genezie teorii i polskiej historii językowego obrazu świata, przechodzi do rozważań, których inspirację stanowi pytanie: czy bardziej zasadne jest mówienie językowy obraz świata, czy też językowe obrazy świata? Autor skłania się ku tej drugiej wersji, twierdząc: „Język funkcjonuje w określonym czasie i w określonych grupach społecznych. O ile zatem wątpliwości może budzić językowy obraz świata rozumiany jako kategoria omnitemporalna i ogólnonarodowa, to bardziej zasadne jest mówienia o »językowych obrazach świata« z klarowną dyferencją czasową, środowiskową i stylową” (s. 321). Autor omawia tu także pojęcie tekstowego obrazu świata, który nawiązuje do nadrzędnej organizacji pojęciowej, czyli językowego obrazu świata.

Recenzowana monografia jest cennym źródłem wiedzy na temat miejsca semantyki leksykalnej w opisie języka i tekstu. Zawiera charakterystykę najistotniejszych teorii badawczych mających wpływ na rozwój przedmiotowej dyscypliny naukowej, prezentuje autorskie rozwiązania metodologiczne związane ze znaczeniowym opisem słowa, a także wyznacza nowe perspektywy i kierunki rozwoju współczesnej semantyki słowa.

Mocną stroną książki jest nienarzucający się, bezpretensjonalny sposób przedstawienia własnych ustaleń Autora w zakresie semantyki leksykalnej, które zostały dyskretnie wkomponowane w szerokie spektrum problemów, obejmujących najważniejsze osiągnięcia naukowe językoznawstwa ostatnich lat.

Niezaprzeczalnym walorem pracy są również oryginalne analizy i interpretacje tekstów, ilustrujące możliwości praktycznego zastosowania różnych metodologii związanych z opisem słowa.

Lektura *Światów za słowami* to niezwykła ucztą intelektualna, skłaniająca do refleksji nad istotą języka, poszerzająca spojrzenie na problemy leksykalno-semantyczne, mobilizująca do podejmowania dalszych badań, których perspektywy zostały w sugestywny sposób zarysowane przez Autora.

Beata Kuryłowicz
Uniwersytet w Białymstoku